

UOT 37.01

Röya Taleh qızı Qarayeva
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

ALİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNİN CƏMİYYƏTDƏKİ ROLU

Роя Талех гызы Гараева
докторант по программе доктора философии
Институт Образования Азербайджанской Республики

РОЛЬ ВУЗОВ В ОБЩЕСТВЕ

Roya Taleh Garayeva
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THE ROLE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SOCIETY

Xülasə. Məqalədə müasir və dinamik dəyişən dünyamızda cəmiyyət üçün ali təhsil müəssisələrinin əhəmiyyəti, onların qarşısında duran məqsədlər, ali təhsil müəssisələrindən, cəmiyyətin çağırışlarına cavab verən gözləntilər haqqında fikirlər, aparılan tədqiqatların nəticələri qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *təhsil, ali təhsil müəssisələri, global dünya, müasir çağırışlar, cəmiyyətin inkişafı*

Резюме. В статье освещается значение высших учебных заведений для общества в нашем современном и динамично меняющемся мире, стоящие перед ними цели, мнения о высших учебных заведениях, ожидания, отвечающие вызовам общества, результаты исследований.

Ключевые слова: *образование, высшие учебные заведения, глобальный мир, современные вызовы, развитие общества*

Summary. The article highlights the importance of higher education institutions for society in our modern and dynamically changing world, their goals, opinions about higher education institutions, expectations that meet the challenges of society, research results.

Key words: *education, higher educational institutions, global world, modern challenges, development of society.*

Dünyamız dayanmadan və çox sürətlə dəyişir. Texnologiya ən yaradıcı xəyallarımızın belə hədudlarından kənarında irəliləyir və bütün bunların fonunda mürəkkəb biznes, ekoloji və siyasi problemlər cəmiyyətimizə meydan oxumağa davam edir. Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində təhsilin vəziyyəti, sosial əhəmiyyəti və inkişafına önəm verilməsi bir-birindən asılı olan proseslərdir və bu proseslərin əsasında dövlətin milli maraqları, sosial-iqtisadi və texniki artım meylləri durur.

Təhsil hər mənada inkişafın təməl amillərindən biridir. Təhsilə münasibət – bir millətin gələcəyinə nəzər yetirilən münasibətdir. Tanınmış Amerikalı pedaqoq və filosof Corc Dyuinin

də qeyd etdiyi kimi: “Ən geniş anlamda təhsil, həyatın sosial davamı üçün bir vasitədir” (4).

Təhsil insanların həm özləri, həm də dünya haqqında anlayışlarını zənginləşdirir. Təhsil insanların həyatlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırır, eləcə də fərdlərə və cəmiyyətə geniş sosial fayda gətirir. Əlbəttə ki, insan kapitalına böyük investisiya qoyulmadan heç bir ölkə davamlı iqtisadi inkişafa nail ola bilməz. Təhsil insanların məhsuldarlığını və yaradıcılığını artırır, sahibkarlığı və texnoloji inkişafı təşviq edir. Əlavə olaraq təhsil, iqtisadi və sosial tərəqqinin təmin edilməsində və gəlir bölgüsünün yaxşılaşdırılmasında çox vacib bir rol oynayır.

Təhsil bu günümüzə və gələcəyimizə əhəmiyyətli təsir göstərə bilən fasiləsiz bir prosesdir, mədəni fəaliyyət növüdür. Ali təhsil isə yetişməkdə olan nəsildə yeni düşüncə tərzini və problem həlletmə bacarıqlarını formalaşdırır. Ali təhsil vasitəsilə onlara tənqidi təfəkkürlə məşğul olmaq, təhlil etmək, problemlərin həllinə fərdi və qrup halında yanaşmaq, tədqiqat aparmaq öyrədilir.

Əlbəttə ki, təhsil prosesinin məhsulu yüksək ixtisaslı, mürəkkəb və keyfiyyətli əməyə qadir olan işçi qüvvəsidir. Ali təhsil insanlarda şəxsi inkişaf və azadlıq keyfiyyətlərini inkişaf etdirir. Ali təhsil tələbələrə əzmkarlıqla və qətiyyətlə çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə hazırlayır. Real olaraq bu perioda bir transformasiya kimi baxmaq olar – var olan potensial, ali təhsil aldıqdan sonra artıq həyata keçirilir.

Ali təhsil cəmiyyətin əsas maraq dairəsində duran sağlamlıq, ətraf mühit, biznes və siyasətlə bağlı mürəkkəb məsələləri araşdırır. Ali təhsilli insanlar cəmiyyət həyatında daha aktiv iştirak edirlər. Təsadüfi deyildir ki, ali təhsil dərəcəsi olanlarla olmayanlar arasında ciddi əməkhaqqı fərqi olur və bu fərqi gələcəkdə daha çox artacağı gözlənilir. ABŞ-in Corcaun Universitetinin Təhsil və İşçi Qüvvəsi Mərkəzinin apardığı tədqiqatın nəticələrinə görə bakalavr dərəcəsi olan və tam iş günü işləyən insanlar orta məktəb diplomuna sahib olanlara nisbətən həyatları boyu 84% daha çox qazanırlar (1).

Ali təhsil tələbələrə yeni ideyalar açır, onlara tənqidi düşünməyi öyrədir və karyeralarında uğur qazanmaq üçün lazım olan bacarıqlara sahib olmalarına təkan verir. Ali təhsil sadəcə bir dərəcə deyil. Bu vaxtı necə səmərəli idarə etməyi və effektiv ünsiyyət qurmağı öyrədən bir dövrdür. Universitet təcrübəsi daim dəyişən dünyaya necə tez uyğunlaşmağı, komandada işləməyi və başqaları ilə səmərəli ünsiyyət qurmağı öyrədir.

Bu gün hər bir cəmiyyətin milli ali təhsil sistemləri fərqli missiyalar, fərqli sosial və təhsil məqsədləri, fərqli vəzifələr, fərqli ölçülər, fərqli akademik proqram konfiqurasiyaları, fərqli qəbul qaydaları (tələbləri) və ehtiyaclardan asılı olaraq müxtəlif akademik standartlar ilə xarakterizə olunan universitetləri və yüksək dərəcədə fərqlənmiş institutları ehtiva edir.

XXI əsrdə ali təhsil müəssisələri cəmiyyətimizin gələcəyinin formalaşmasında mühüm rollardan birini oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, güclü ali təhsil sistemi ölkənin global bazarda rəqabət qabiliyyətinə mühüm töhfə verir ki, bu da iqtisadi güc, sosial rifah və global liderlik mövqeyi üçün vacibdir. Ancaq bu gün sürətlə dəyişən dünyada, daim inkişafda və hərəkətdə olan bir cəmiyyətlə qarşılaşarkən ali təhsil müəssisələrinin davamlılığını və dayanıqlılığını saxlamaq da kifayət qədər mürəkkəbləşir. Artıq ali təhsil müəssisələrinin digər önəmli vəzifəsi – dinamik və dəyişən cəmiyyətə tarixi ənənələrə riayət edən, eləcə də müasir çağırışlara cavab verən strukturun saxlanması və daim inkişaf etdirilməsidir.

Avropanın ən nüfuzlu dövlət ali təhsil müəssisələrindən olan Edinburq Universitetinin keçmiş rektoru Lord Sazerlend yazır ki, “Biz dəyişən və ali təhsilin müxtəlifliklərlə dolu yeni dünyasında kimliyimizi müəyyən etməliyik. Burada bizim universitetlər olaraq qarşımızda duran ən mühüm vəzifə, kimliyimiz haqqında anlayışımızı - universitet olmağın nə demək olduğunu formalaşdırmaqla “özünə hörmət” yaratmaqdır” (5).

Ali təhsilin və universitetlərin əhəmiyyətini yalnız onların tədris və tədqiqat işlərinin məzmunu, bu işlərin aparılma tərzini və ya qəbul siyasəti ilə müəyyən etmək olmaz. Ali təhsil müəssisələrinin ilk məqsədi təbii və sosial dünyanın dərk edilməsinə töhfə verən, bəşəriyyətin toplanmış elmi və mədəni irsini zənginləşdirən biliklər istehsal etməkdir. Edinburq Universitetinin professoru G. Boulton və Oksford Universitetinin keçmiş rektoru K. Lukas bu baxımdan universitetlərin saysız-hesabsız məsuliyyətlərini qısa şəkildə belə ümumiləşdirirlər: “Universitetlər bir-birini dəstəkləyən kompleks cəbhələrdə fəaliyyət göstərirlər – onlar biliklərin ən nəzəri və həllolunmaz qeyri-müəyyənliklərini araşdırırlar, lakin eyni zamanda kəşflər üçün praktik təbiiqlər axtarırlar; əvvəlki nəsillərdən miras qalmış biliyi sınaqdan keçirir, möhkəmləndirir və gələcək nəsillərə ötürürlər; universitetlər nəsil-nəsil tələbələrə öyrədilən əsaslandırma və fəaliyyət prinsiplərini yaratmağa çalışırlar.” (2)

Beləliklə, universitetlər həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli perspektivdə fəaliyyət göstərirlər. Bir tərəfdən, onlar müasir problemlər üzərində çalışır və yaratdıqları kəşfləri və fikir-

ləri müvafiq hala gətirirlər. Digər tərəfdən isə, universitetlər başqaları üçün dərhal vacibliyi hiss olunmayan, lakin gələcəkdə böyük fayda gətirəcəyi sübut edilmiş potensiala malik olan abstraktsiya və tədqiqat sahələri ilə məşğul olurlar.

Ali təhsil müəssisələrinin ikinci məqsədi biliklərin yayılması, tələbələrdə elmi dünyagörüşü formalaşdırmaq və tərbiyə etməkdir. Məqsəd ideal şəkildə – “effektiv və tənqidi düşünməyi bacaran məzunlar yetişdirmək”, “biliklərə dərinliklə yiyələnməyə nail olmaq” və “kainat, cəmiyyət və özümüz haqqında bilik və anlayışlar əldə etdiyimiz yolları tənqidi qiymətləndirmək”dir. Məzunlar həm də başqa mədəniyyətlər və digər dövrlər haqqında geniş biliyə yiyələnməli, dünyaya və onu formalaşdıran tarixi qüvvələrə müraciət üçün qərarlar qəbul etmək qabiliyyətinə malik olmalı, əxlaqi problemlər üzərində sistematik şəkildə düşünmək üçün müəyyən anlayış və təcrübəyə sahib olmalı və inandırıcı şəkildə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdır.

Ali təhsil müəssisələrinin bir qədər yeni olsa da, getdikcə daha çox tanınan digər məqsədi fəaliyyətinə ictimaiyyətin cəlb edilməsidir. Ali təhsil müəssisələri gənc nəsli müvafiq peşə keyfiyyətlərinə sahib, bilikli, bacarıqlı mütəxəssislər hazırlayan bir qurum olaraq, iqtisadi və sosial şəraitə, cəmiyyəti maraqlandıran məsələlərə həssaslıq göstərməlidir, çünki ictimaiyyətdə iştirak üçün bu, zəruri şərtidir. Buraya ictimaiyyətin müxtəlif vaxtlarda, müxtəlif yollarla və müxtəlif dərəcədə fəaliyyətə cəlb edilməsi, ictimaiyyət ilə əlaqə, tələbə və işçi heyətin könüllülük fəaliyyəti və son vaxtlar “xidmət təlimi” kimi tanınan funksiyalar daxildir.

Ali təhsil müəssisələri öz rolunu yerinə yetirərkən, eyni zamanda, bərabərlik və kompensasiya, keyfiyyət, inkişaf, demokratikləşmə, akademik azadlıq, institusional muxtariyyət, səmərəlilik və cəmiyyət qarşısında hesabatlılıq kimi müəyyən prinsipləri və dəyərləri rəhbər tutmalı və özündə təcəssüm etdirməlidirlər. İspaniyanın keçmiş Təhsil Naziri, sosioloq Manuel Kastells bu haqda düşüncələrini belə qeyd edir: “Universitetlər sosial sistemlər və tarixən yaradılmış qurumlardır və onların bütün funksiyaları eyni vaxtda və eyni struktur çərçivəsində həyata keçirilir. Burada əsl problem, bir neçə ziddiyyətli funksiyanın eyni vaxtda icrası nəti-

cəsində mütləq stressə tab gətirəcək kifayət qədər güclü və dinamik institutlar yaratmaqdır” (3).

Ali təhsil və onun institutları dövlətin, bazarın və vətəndaş cəmiyyətinin əks axını ilə üzleşirlər, yəni onlar geniş spektrli müxtəlif məqsədlər və tələblər, iqtisadi təzyiqlər, ictimai gözləntilər və maraqlı tərəflərin institusional tələblərinin öhdəsindən gəlməlidirlər. Eyni zamanda, onlar ali təhsilin “ictimai rifah” ideallarına sadıq qalmalıdır.

Çoxsaylı gözləntilərin və tələblərin daha açıq və tez-tez eşidilməsi, demək ki, universitetlərin iqtisadi və sosial inkişafın mühüm mühərrikləri kimi daha geniş və dərinlikdən dərk edilməsindən xəbər verir. Universitetlərin “həddindən artıq tələblə yüklənmə” ilə bağlı prinsiplial, yarıdıcı və strateji şəkildə çıxış etməsi çox vacibdir. Bir tərəfdən, universitetlər onlara qarşı müəyyən iddiaların legitimliyini tanımalı və onları öz fəaliyyət siyasətinin və qərarlarının qəbulunun bir hissəsi kimi qəbul etməlidirlər. Digər tərəfdən, onların əsas kimlik və məqsədlərini sarsıda biləcək və onları universitetdən başqa bir şeyə çevirə biləcək digər iddiaları arqument, səbəb və inandırma yolu ilə təkzib etməlidirlər.

Ali təhsil müəssisələrinin ardıcıl nəsillərin dəyişən dəyərlərinə və ehtiyaclarına uyğunlaşmağa və bu dəyərlərə cavab verməyə qadir olan daha dərin, mühüm rolu vardır. Universitetlərin istər humanitar, istərsə də sosial elmlər üzrə cəmiyyətə və onun fərdinə və ya qrupuna aid olan tədqiqatları elm və texnologiya qədər vacibdir və cəmiyyətin rifahının mərkəzində durur. Universitetlər biliyin universallığı ilə məşğul olur; onlar insanın bütün təzahür formaları - bioloji, psixi, emosional, obyektiv və subyektiv formaları ilə məşğul olur və onların sosial, mədəni və iqtisadi təşkilatlar və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır; insanların yaşadığı fiziki dünyanı təhlil edir, öyrənir və yeri gəldikdə də inkişaf etdirir.

Ali təhsil müəssisələri mürəkkəbliyi izah etməyə, bizdən gizli olanı kəşf etməyə çalışırlar. Onlar bizim hamımız üçün ümumi olanı və bizi bir-birimizdən nəyin fərqləndirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Bunlar hansı intizam sahəsindən asılı olmayaraq bütün universitet fəaliyyətləri üçün ümumdür. Onların dərin praktik faydaları var.

Ali təhsilin cəmiyyətdəki rolu onun əsas məqsədlərindən irəli gəlməklə yanaşı, bu məq-

sədləri konkret ifadə etməlidir. Ali təhsilin cəmiyyətdəki rolu yerli, milli, regional, kontinental və qlobal kontekstlərin iqtisadi və sosial problemləri səmərəli şəkildə həll etməlidir. Bu çağırışlara – qlobal miqyasda rəqabət qabiliyyətliliyi, iş yerlərinin yaradılması, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması və aradan qaldırılması, effektiv sosial xidmətlərin göstərilməsi və s. kimi iqtisadi artım və inkişafın imperativləri daxildir. Məsələlər həm də ədalət və təzminat imperativlərini əhatə etməlidir ki, bunlara da sosial ədalət, dövlətin və cəmiyyətin demokratikləşməsi, insan hüquqları mədəniyyətinin qurulması, dinamik vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və aktiv, tənqidi intellektual ictimai diskurs mədəniyyətinin təşviqi daxildir.

Ədəbiyyat:

1. Anthony P. Carnevale, Stephen J. Rose and Ban Cheah, THE GEORGETOWN UNIVERSITY CENTER ON EDUCATION AND THE WORKFORCE – <https://1gyhoq479ufd3yna29x7ubjnwengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/collegepayoff-completed.pdf>
2. Boulton, G. and Lucas, C. (2008) What are Universities For? Leuven: League of European Research Universities, September
3. Castells, M. (2001) “Universities as Dynamic Systems of Contradictory Functions”, in Müller, J., Cloete, N, & Badat, S. (eds.) Challenges of Globalisation
4. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Пер. с англ. Н.М. Никольской.
5. https://pedlib.ru/Books/2/0136/2_0136-1.shtml
6. Graham, G. (2005) The Institution of Intellectual Values: Realism and Idealism in Higher Education. Exeter: Imprint Academic
7. Research by Lüdrer Wöbman, Professor of Economics, Director of the Center for Economic Research (CES), Faculty of Economics, University of Munich <https://www.ifo.de/en/woessmann-1>
8. The Task Force on Higher Education and Society (2000) Higher Education in Developing Countries: Peril and Promise. Washington: The World Bank

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə cəmiyyətin bütün üzvləri üçün ali təhsilin əlçatanlığının, ömürboyu təhsilin təmin edilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan ali təhsilin cəmiyyətdəki rolunun öyrənilməsi və dünyanın inkişaf etmiş bir sıra ölkələrinin pedaqoq və psixoloqlarının tədqiqatlarının nəticələrinin təhlil olunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Problemin elmi yeniliyi. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən əsas faktorlardan biri kimi ali təhsilin və müasir universitetlərin insan həyatındakı rolu ilk dəfə beynəlxalq təcrübəyə istinad edilməklə ətraflı şəkildə araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Sürətlə dəyişən əmək bazarının tələblərinə uyğun ali təhsil infrastrukturunun qurulması XXI əsrdə cəmiyyətimizin gələcəyinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaqdır.

E-mail: royagarayeva@gmail.com

Rəyçi: *ped.ü.fəls.dok. dos. İ. Cavadov*

Redaksiyaya daxil olub: 29.04.2022.